



**Дмитро Іванович
Яворницький
та його історіографічний час***

УДК 930.1(477)

О. І. Журба

Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара

**ІСТОРІОГРАФІЧНА ДОЛЯ
Д. І. ЯВОРНИЦЬКОГО**

Визначається місце творчої спадщини Д. І. Яворницького у сучасній історіографічній ситуації.

Не зважаючи на те, що наше зібрання зветься Першими Всеукраїнськими Яворницькими читаннями, варто зазначити, що наукові конференції, виставки, презентації, присвячені Д. І. Яворницькому, відбуваються в нашому місті настільки регулярно, що сторонній спостерігач має всі підстави або підозрювати дніпропетровських істориків у недостатньо розвиненій фантазії, або припустити абсолютну винятковість цієї персони у становленні і формуванні місцевого історіографічного, а ширше кажучи, духовно-культурного ландшафту.

Такого роду припущення небезпідставні. Дмитро Іванович давно вже перетворився в масовій свідомості освіченої публіки в міський символ, знак Катеринослава–Дніпропетровська, його своєрідну достопам'ятність.

«Канонізація» Д. І. Яворницького почалася ще за його довгого життя, коли 1913 р. місто урочисто відзначало ювілей наукової діяльності майбутнього академіка. З того часу ювілейні стратегії дослідження відзначають стиль і засоби вивчення життя і спадщини учених.

Підстави до «забронзовіння» подавав сам Дмитро Яворницький. Фанатична відданість одній темі, подвижницька робота з вивчення, популяризації та героїзації запорожців, уживання, занурення дуже чутливої натури історика

* Матеріали Перших всеукраїнських Яворницьких наукових читань 5–6 листопада 2007 р.

в образи своїх персонажів призводили до самоідентифікації дослідника із запорозьким козаком (згадаймо виразне позування в запорозьких обладунках, відповідну домашню атмосферу, настійливу і цілком серйозну гру у «запорозького батька», що яскраво відобразилося в його листуванні). Ця гра була настільки серйозною, а ставлення історика до предмета свого дослідження, до своєї мегатеми виявлялося настільки особистісним та інтимним, що критика його історичних конструкцій сприймалася ним як особиста катастрофа і, цілком могла завершитися якщо не фатально для життя, то фатально для подальших студій Д. І. Яворницького.

У перехресних ідентифікаціях козацьке самовизначення Дмитра Івановича доповнювалося стійкими уявленнями про нього як про чаклуна-характерника, що, на мій погляд, є близкуючою, хоча й досить сумнівною та неоднозначною, історіографічною характеристикою. Справді, хіба не чаклунство, коли історик не лише представляє образи минулого, оживляючи картини дано віджилих епох, але й сам, занурюючись у них, стає немовби посланцем тих даліких часів, маніфестуючи екзотичну можливість індивідуальної реалізації козацьких практик XVII – XVIII ст. у модернізованому місті ХХ ст.

У категоріях історії суспільної думки історіографічне явлення Д. І. Яворницького Катеринославу можна розглядати як своєрідну інтелектуальну реакцію консервативного романтизму на бурхливу індустріалізацію регіону, становлення модерніх міських структур, бурхливе руйнування патріархального способу життя та циклічного думання на початку ХХ ст.

Саме така експлуатація наукових зацікавлень Д.І. Яворницького україноФілами на фоні глибоких соціальних переломів і суспільних пошуків початку ХХ ст. і створили необхідність «оформити» історика на посаду «козацького батька», на роль, яку він із задоволенням виконував і яку органічно проніс упродовж усього катеринославського періоду свого життя.

З соціологічної точки зору історіографічний феномен Д. І. Яворницького, значною мірою, був визначений історичним феноменом запорозького козацтва, соціальної групи, яка найменш піддавалася модернізаційним впливам. Немовби запалений запорозьким ентузіазмом, відвагою, степовою волею, Дмитро Іванович на історіографічне поле увірвався істориком-козаком, якого не надто турбували сучасні йому методології, досягнення світової науки, та нові концептуальні побудови. Як і його герой він виявився героїчним захисником і представником сивої старовини, старовини історіографічної.

Не мною, зрештою, підмічено, що Д. І. Яворницький в українській історіографії кінця XIX – перших десятиліть ХХ ст. репрезентував наукову стилістику зовсім іншого історіографічного часу. Його історіографічними сучасниками були не трохи молодший за нього М.С. Грушевський, не трохи старший О. М. Лазаревський, не їхні численні учні та послідовники, а давно відійшовший

у вічність М. О. Маркевич, харківські романтики 30-х – 40-х рр., І. І. Срезневський часів «Запорожской старини», нарешті М. І. Костомаров, від якого Д. І. Яворницький прийняв цю історіографічну традицію з власних рук.

Залишаючись активною фігурою національного історіографічного простору завдяки обраній проблематиці, самовідданій праці з її археологічної, археографічної, етнографічної, конкретноісторичної обробки, популяризації та збереження Д. І. Яворницький займав у ньому доволі ексклюзивне, але цілком маргінальне місце. Маргінальне з географічно-кадрового огляду, бо Катеринослав ніколи не був осередком історичних штудій, а тому професійне існування в ньому гарантувало відсутність дискомфорту безпосередніх фахових диспутів, конфліктів, суперечок. Маргінальність мала й проблемно-науковий характер, бо історія запорозького козацтва знаходилася на периферії загальноукраїнських історичних конструкцій, а спосіб її презентації у працях Д. І. Яворницького зустрів жорстку фахову критику провідних українських істориків.

Водночас подібні специфіки забезпечили Д. І. Яворницькому виключне місце в регіональному історіографічному просторі як батька-засновника «цеху професійних катеринославських істориків». Тому й не дивно, що майже кожному з дніпропетровських істориків різних поколінь довелося долучитися до творення і доторкнутися до «яворницькани».

Характерно, що на відміну від більшості регіональних істориків спадщина Д. І. Яворницького набула і зберігає досі високий рейтинг на загальноукраїнському рівні. Фактографізм, поміркований етнографізм, тяжіння до популяризації, відсутність спроб і смаку до теоретизування та концептуалізації, історіографічний і світоглядний консерватизм – ці риси історіописання Д. І. Яворницького зробили його спадщину затребуваною і забезпечили їй, у порівнянні з іншими українськими істориками, значновищий потенціал виживання в умовах напруженого заідеологізованого «українського ХХ століття».

Його спадщина не була заборонена в радянський період, продовжував плідно працювати заснований ним музей, якому було надане його ім'я, при найменшому потеплінні суспільної ситуації за радянських часів активізувалося вивчення його спадщини та її перевидання. Причому увага до Д.І. Яворницького в різних жанрах і формах виявлялася раніше за інших українських істориків значно більшого масштабу і значення: окрім численних перевидань, з середини 1980-х рр. розпочалася справжня злива журналних і газетних публікацій, наукових розвідок, оприлюднення архівних матеріалів, у тому числі й раніше не надрукованих творів. Наприклад, «История города Екатеринослава» довгі роки задовольняла попит на історію нашого міста, стала своєрідним міським талісманом, який на згадку про рідний Дніпропетровськ брали з собою ті, хто з початку 1990-х рр. виїжджав за кордон на постійне місце проживання.

Жоден з українських істориків, навіть М. С. Грушевський, П. О. Куліш, М. І. Костомаров, В. Б. Антонович, не мають і не скоро ще будуть мати такий монумент як науково оброблене багатотомнє видання епістолярної спадщини.

У сучасній Україні початку академічного видання повного зібрання творів дочекалися лише М. С. Грушевський та Д. І. Яворницький. Іншим іще дуже довго стояти в черзі...

Про таку щасливу історіографічну долю можна лише мріяти.

Але на серці чомусь не дуже радісно...

Не за Д. І. Яворницького, а за його послідовників, за цех, який він утворив, за нас з вами... За тих, хто потрапляє в дискурс твореного культу Д. І. Яворницького та його способів історіописання.

Свого часу в українській літературі захоплення творчістю І. П. Котляревського породило «котляревщину» з її безталанним епігонством. Як наслідок – суттєве звуження простору розвитку вітчизняного літературного процесу, консервація його провінційності.

В українській історичній науці межа ХХ–ХХІ століть викликала не лише зрозумілу потребу, але й епігонське, глорифікаційне ставлення до української історіографічної класики столітньої давнини.

У випадку ж такого роду засвоєння історіографічної спадщини Д. І. Яворницького, далеко не лідера української історичної науки рубежу XIX–ХХ ст., виникають суттєві небезпеки методологічного порядку, що випливають із особливостей історіописання вченого. Метод Д. І. Яворницького, застарілій ще за його життя, заслуговує уваги історика історичної науки, але подолання професійною історіографією ХХІ ст.

А тому, як це не парадоксально, Д. І. Яворницький змушений поділити з нами відповідальність за сучасну історіографічну ситуацію. Як не бути у претензії до академіка, який гіпертрофованою увагою до козацької проблематики практично «закрив» дослідження з історії інших тем, викликав хвилю аматорського популяризаторства професіоналів, прищепив легковажне ставлення до теоретичних проблем науки? Саме «запорозький батько» «винен» у законсерваності вітчизняного козакознавства, його методологічній безпорадності.

Тому, вимушений припустити, що чим більш нещасливою буде історіографічна доля Д. І. Яворницького в ХХІ ст., тим швидше українська історична наука буде долати своє маргінальне становище, бо «дітям Д. І. Яворницького» повинно залишатися все менше простору в сучасній історичній науці.

Звичайно, я далекий від закликів припинити дослідження творчості яскравого історика. Але це повинна бути праця нової якості.

Надійшла до редколегії 12.11.07.